

LESBRIEF

Van dode dingen en gulle gebaren

Genres in de Nederlandse schilderkunst van de 17de eeuw

Burgers kopen kunst

“Geen ander volk houdt meer van schilderijen dan de Nederlanders. Dit land heeft vele uitstekende kunstenaars gehad en die zijn er nog steeds, zoals bijvoorbeeld Rembrandt. Iedereen hier wil zijn huis met kostbare schilderijen versieren, vooral de voorkamers aan de straatkant. Ze hangen ook in de winkel van de slager, bij de bakker, bij de smid en de schoenmaker.”

Zo beschrijft de Engelsman Peter Mundy zijn ervaringen in een reisboek, na een bezoek aan Nederland in 1640.

Buitenlanders die Nederland bezoeken in de 17de eeuw verbazen zich vaak over de vele kunstwerken die ze hier in de huizen zien hangen. Het lijkt wel of iedereen een schilderijtje aan de wand heeft hangen!

Gabriël Metsu, *Een dame leest een brief terwijl haar dienstmeid naar een schilderij kijkt*, ca. 1665, paneel, 52 x 40 cm, National Gallery of Ireland, Dublin

In andere Europese landen gaat het meestal om een groepje van rijke instanties of personen die - vaak grote en imposante – schilderijen bezitten. Daar is het een echte bovenlaag van machtige autoriteiten van de adel of de kerk.

In 17de-eeuws Nederland geven de adel en de kerk niet veel opdrachten aan kunstenaars uit eigen land. De adel heeft niet veel betekenis meer en woont voornamelijk op het platteland. De protestantse kerk wil na de beeldenstorm de lege, witte kerkmuren niet opnieuw

volhangen met geschilderde afbeeldingen. En het hof van de prins van Oranje, de stadhouder, geeft alleen incidenteel opdrachten en dan vooral aan kunstenaars die ook al in het buitenland bekend zijn.

Wie kopen er dan wel werk van Nederlandse kunstenaars? Anders dan in andere landen gaat het in Nederland vooral om gewone burgers. Ze wonen bij elkaar in steden. Niet alleen de rijke kooplui en regenten bezitten schilderijen. Kunstwerken zijn gewild bij een brede middenklasse van kleine burgers. Ze verdienen voldoende geld om hun huis of hun winkel aan huis van een paar of meer (meestal kleine) schilderijen te kunnen voorzien.

De buitenlanders verbazen zich dus over het grote aantal schilderijen dat ze hier zien. Ook in onze tijd bestaan er nog steeds behoorlijk veel schilderijen van Nederlandse meesters uit de 17de eeuw. Ze zijn overal op de wereld te vinden. Bijna elk belangrijk museum van oude kunst heeft wel een afdeling Hollandse meesters.

Naast het grote aantal valt op dat al die schilderijen ook nog eens heel vakkundig zijn gemaakt. Hoe klein en eenvoudig ook, er zitten bijna geen slecht gemaakte exemplaren tussen. Naast een paar uitmuntende grote meesters, waren er hier dus een heleboel kleine meesters die goed werk afleverden, degelijk waren opgeleid en het vak in hun vingers hadden.

Adriaen van Ostade, *Een schilder in zijn atelier*, 1663, paneel, 38 x 35 cm, Gemäldegalerie Alte Meister, Dresden

Specialisatie

Kunstenaars werken hier in die tijd af en toe in opdracht, maar meestal voor de vrije markt. Schilders maken schilderijen in voorraad. Kopers kunnen langskomen en uit de voorraad een werk naar hun smaak uitkiezen. Als je als kunstenaar geen bekende meester bent en geen hoge prijzen kunt vragen, dan moet je dus veel werk maken en veel verkopen.

Omdat er zoveel kunstenaars zijn, is er ook veel concurrentie. Tussen al die goed opgeleide vakgenoten moet je als kunstenaar zorgen dat jouw werk op een of andere manier toch opvalt. Daarom gaan kunstenaars zich steeds meer specialiseren. Ze willen de beste zijn binnen een beperkt gebied. Zo krijg je kunstenaars die alleen maar landschappen schilderen of alleen maar portretten. Geïnteresseerde kopers weten bij wie ze moeten zijn als ze op zoek zijn naar een mooi landschap of een goed gelijkend portret.

Er zijn in die tijd ook een paar kunsttheoretici die boeken schrijven waarin ze handige regels voor beginnende kunstenaars opstellen. Samuel van Hoogstraeten is zo'n kunsttheoreticus. Hij is oorspronkelijk schilder, zelfs opgeleid bij de beroemde Rembrandt van Rijn.

Samuel van Hoogstraeten, *Een schildersatelier*, ca. 1640, pentekening, 17,5 x 23,4 cm, Musée du Louvre, Parijs

In 1678 wordt een boek van Van Hoogstraeten gepubliceerd waarin hij zijn kunsttheorie voor beginnende kunstenaars uiteenzet. Hij noemt het de 'Inleyding tot de Hooge Schoole der Schilderkonst'. Daarin staan een paar passages waarin hij zijn mening geeft over kunstenaars die zich specialiseren, zoals:

“ 't Is beter datmen een ding uitnemende wel kan doen, dan veel dingen maer redelijk.”

Je kunt dus beter een enkel ding heel goed (of zelfs uitstekend) doen dan veel dingen maar een beetje. Van Hoogstraeten vindt overigens wel dat kunstenaars die verschillende soorten onderwerpen vakkundig kunnen uitbeelden de grootste bewondering verdienen. Maar als je dat talent niet hebt of de tijd niet hebt en veel onderwerpen maar half doet, dan kun je je toch beter concentreren op een enkel soort van onderwerpen en daarin steeds beter worden.

Toch hadden ook de grootste meesters, die elk onderwerp overtuigend konden uitbeelden, hun voorkeuren, volgens Van Hoogstraeten:

“En zelf zoo hebben onze allergrootste Meesters, die het universeel of algemeen der konst machtig waren, iets alderliefst geschildert.”

Als je je beperkt tot een bepaald soort onderwerpen, dan zal jouw werk eerder kunnen opvallen bij eventuele kopers, omdat je dan sneller een herkenbare stijl kunt ontwikkelen:

“Zoo is 't dan, dat de Konstenaeren elk als tot iets eygens gedreven worden, waer door men, als door een byzonder merk, haere werken kent...”

Sommige kunstenaars gaan alleen maar landschappen schilderen, andere alleen maar stilleven. In de loop van de tijd kunnen ze daar heel goed in worden. Binnen de onderwerpen kun je je nog verder specialiseren, dus bijvoorbeeld alleen maar landschappen in de winter, of alleen maar stilleven met bloemen.

Hendrick Avercamp, *Ijsgezicht bij de Broederpoort te Kampen*, ca. 1620, paneel, 44,5 x 72,5 cm, particuliere collectie

Onderwerpen

Welke soorten van onderwerpen werden er in de 17de eeuw zoal gekozen?

1.

Stillevens

Allerlei bij elkaar, vaak op een tafel gelegde voorwerpen, eenvoudige of copieuze maaltijden, half gevulde drinkglazen, rookgerei en bloemen. Beroemde stilleven-schilders zijn bijvoorbeeld: Jan Davidszoon de Heem en Willem Kalf.

Ziellose dingen

De schilder en kunsttheoreticus Gerard de Lairese geeft een definitie van het woord stilleven in zijn 'Groot Schilderboek', dat in 1707 in Amsterdam wordt gepubliceerd (deel II):

“Doch voor af moeten wy eerst het woord Stilleven verklaaren; zynde zo veel te zeggen als onbeweegelyke, of zielelooze dingen, als bloemen, vruchten, goud, zilver, hout, steen, muziekinstrumenten, doode visschen, enz...”

Voorbeelden van soorten stillevens:

Tafels met voedsel

Een voorstelling met eenvoudig voedsel werd wel een 'ontbijtje' genoemd. Als het een wat luxere maaltijd was, kon het een 'banketje' worden genoemd.

Dode dieren

Gedode dieren liggen klaar om bereid te worden voor een maaltijd. Zo liggen vissen op marktkramen. Afgeschoten wild en gevogelte hangt in een voorraadruimte.

Rembrandt, *Meisje met dode pauwen*, 1639, doek, 145 x 135,5 cm, Rijksmuseum

Bloemen

Een van de oudste soorten stillevens is dat waarop je een bos bloemen ziet. Het stamt al uit de 16de eeuw. Het heeft te maken met de belangstelling van de Nederlanders voor het kweken van exotische bloemen, zoals de tulp die uit Turkije werd ingevoerd. Eerst zie je keurig in een vaas geordende bloemen, helder belicht. Soms zijn daarbij kleine dieren afgebeeld, zoals lieveheersbeestjes of vlinders. Later zie je boeketten van zwierig door elkaar kronkelende bloemen, die gewoonlijk in verschillende jaargetijden bloeien, geschilderd in een dramatisch licht en tegen een donkere achtergrond.

Gerard de Lairese wijdt in zijn 'Groot Schilderboek' ook een passage aan de bloemenstillevens. Hij beweert dat zulke schilderijen nooit vervelen:

“Wat is ‘er lieffelyker en aangenaamer, als Bloemen? Om hunne meenigvuldige verandering, schoone zwier en frissche koleur, worden zy van alle menschen bemind en gezocht; dewyl het oog zich nooit verveelt in dezelve t’ aanschouwen, al zyn ze maar geschilderd....”

Simon Pieterszoon Verelst, *Bloemen op een stenen tafel*, 1672, doek, 54,5 x 44 cm, Milwauke, collectie Alfred en Isabel Bader

Schelpen

Net als voor bijzondere bloemen is er ook belangstelling voor exotische schelpen. Ze worden meegenomen uit verre landen en door trotse verzamelaars uitgestald in speciale kabinetten. Mooi bij elkaar gelegd, worden ze geschilderd, waarbij hun grillige vormen, ongewone kleuren, strepen en stippen zo goed mogelijk uitkomen.

Vanitas

'Vanitas' is Latijn en betekent 'ijdelheid' of 'vergankelijkheid'. Aan dit soort stillevens zit een christelijke boodschap vast: aan je leven komt een keer een eind, leef niet lichtzinnig en bereid je voor op je dood; denk aan hoe je daarna zal worden beoordeeld. Op een tafel liggen

bijvoorbeeld muziekinstrumenten zoals een viool en een fluit, rookgerei zoals een pijp en tabak, dikke boeken, een zandloper en een menselijke schedel. De meeste verwijzen naar de ijdelheid van wereldse bezigheden, zoals muziek maken en roken. Dat de mens er beter aan zou doen om aan de voortgaande tijd en aan zijn einde te denken, daaraan herinneren de zandloper en de schedel.

Het klinkt erg somber allemaal. Maar je moet er wel bij bedenken dat ondanks de groeiende welvaart van Nederland in de 17de eeuw, de dood nooit ver weg is. Hygiënische omstandigheden zijn vaak slecht en veel kinderen sterven al in het eerste levensjaar. Ziektes als tuberculose, syfilis en lepra komen overal voor, maar vooral in de dichtbevolkte steden, en epidemieën zoals de pest kosten vele mensenlevens.

David Bailly, *Vanitas stilleven*, ca. 1640, paneel, 37,8 x 48,9 cm, Milwaukee, collectie van Alfred en Isabel Bader

2.

Portretten

Eén of meer personen, herkenbaar afgebeeld door een kunstenaar, voor wie zij in een bepaalde houding hebben geposeerd. Kunstenaars die met het schilderen van portretten beroemd zijn geworden, zijn bijvoorbeeld: Frans Hals, Michiel van Mierevelt, Rembrandt en Bartholomeus van der Helst.

Voorbeelden van soorten portretten:

Het formele portret

Als je wilt dat er met ontzag naar je wordt gekeken, dan laat je je portretteren in je beste kleren, misschien met eretekens als medailles, imposante sjerpen, een staf of een mooie degen, terwijl je streng het schilderij uitkijkt. Zo heeft Jan Lievens Adriaen Trip geportretteerd. Afkomstig uit een van de rijkste en aanzienlijkste koopmansfamilies in

Amsterdam, heeft Adriaen Trip zich als edelman laten vereeuwigen. Modieus gekleed, met een aanvoerdersstaf in zijn rechterhand en een degen aan zijn zij, kijkt hij ons zelfbewust aan.

Jan Lievens, *Adriaen Trip*, 1644, doek, 107,5 x 83,5 cm, Museum Het Rembrandthuis, bruikleen particuliere collectie

Het informele portret

Op een informeel portret gaat het er wat lossier aan toe. Zo zien familie, vrienden en bekenden jou. Je kleding kan mooi zijn, maar niet elk knoopje hoeft stijf dicht. Je mag achterover leunen, een drankje drinken, je arm om iemand heen slaan en, heel belangrijk: lachen is niet verboden! Vooral Rembrandt en Frans Hals waren goed in dit soort portretten. Rembrandt maakte in 1637 een portret van de gereformeerde predikant Eleazer Swalmius. Hij is zittend in een gemakkelijke stoel afgebeeld, met een vriendelijk lachend gezicht, terwijl hij zijn rechterhand omhoog houdt alsof hij iets gaat uitleggen. Waarschijnlijk waren Rembrandt en Swalmius vrienden.

Rembrandt, *Eleazer Swalmius*, 1637, doek, 132 x 109 cm, Museum Het Rembrandthuis, bruikleen Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen

Groepsportret

Je kunt een portret laten maken van jou alleen, of met z'n tweeën (bijvoorbeeld als echtpaar), maar je kunt er ook voor kiezen om een hele groep te laten portretteren. Dan noem je het een groepsportret (tegenwoordig wordt er dan meestal een groepsfoto gemaakt). Dat kan bijvoorbeeld zijn als familie of als lid van een bepaalde beroepsgroep. Schutters (die de orde moesten bewaken in een stad en de stad tegen vijanden moesten verdedigen) hebben vaak groepsportretten laten maken. Denk maar aan het beroemdste groepsportret: Rembrandts Nachtwacht, eigenlijk de schutterscompagnie van kapitein Frans Banning Cocq en luitenant Willem van Ruytenburgh. Rembrandt heeft ervoor gekozen om niet iedereen stijf op een rijtje te portretteren, maar beweeglijk: ergens mee bezig, lopend en druk gebarend, alsof het maar een moment is dat zo weer voorbij is.

Rembrandt, *De Nachtwacht*, doek, 363 x 438 cm, Rijksmuseum

Zelfportret

Op een portret van zichzelf kan een schilder zich formeel afbeelden als succesvolle kunstenaar, maar ook informeel, als iemand die met veel expressie boos, vrolijk of verbaasd in de spiegel kijkt. De beste voorbeelden van die laatste soort vind je niet bij de schilderkunst, maar bij de prentkunst, met name de etsen van Rembrandt.

Rembrandt, *Zelfportret*, 1640, doek, 93 x 80 cm, National Gallery, Londen

Rembrandt, *Zelfportret met verbaasde blik*, 1630, ets, 5 x 4,6 cm, Museum Het Rembrandthuis

Ten voeten uit

Op de meeste portretten zie je iemand afgebeeld tot z'n middel. Maar je kon je ook van top tot teen laten afbeelden: 'ten voeten uit'. Daarvoor moest je dan wel meer betalen. Rembrandts leerling Govert Flinck heeft de koopman Dirck Jacobszoon Leeuw zo afgebeeld. Leeuw lijkt te wandelen in een landelijke omgeving. Hij heeft bovendien zojuist een vrucht geplukt, die hij in zijn linkerhand houdt. Een van zijn handschoenen heeft hij uitgetrokken. Net als zijn leermeester bij *De Nachtwacht*, probeert Flinck hier de indruk te geven alsof er een vluchtig moment is vastgelegd.

Govert Flinck, *Dirck Jacobszoon Leeuw*, 1636, doek, 65 x 47,5 cm, Museum Het Rembrandthuis, bruikleen Verenigde Doopsgezinde Gemeente

In profiel

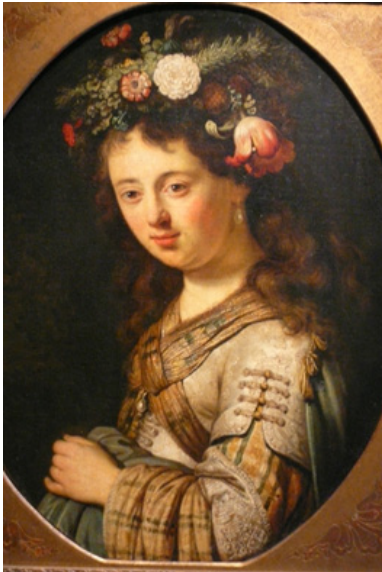
Dit soort portretten komt minder vaak voor: je ziet iemand alleen van de zijkant (de rechter- of linkerkant van het gezicht). Die persoon kijkt je dan niet aan. Je kunt dan goed zien of iemand een hoog voorhoofd heeft, een puntneus of misschien wel een wipneus, een vooruitstekende kin of juist een weinig opvallend exemplaar en bovendien heb je nu goed zicht op een oor en het achterhoofd. Als je twee profielschilderijen maakt van twee personen, kun je ze naar elkaar laten kijken (als je de schilderijen naast elkaar hangt).

Isaac de Jouderville, naar een schilderij van zijn leermeester Rembrandt, *Een jonge vrouw in profiel naar links*, ca. 1632, doek, ca. 39 x 30 cm, Museum Het Rembrandthuis, bruikleen particuliere collectie

In de rol van

Een kunstenaar kan mensen portretteren terwijl ze de kleding aan hebben van bekende personages uit oude verhalen of uit toneelstukken. Als de kunstenaar later een scène uit zo'n verhaal moet schilderen, dan komt zo'n portret van pas. Hij schildert de scène dan heel levensecht, omdat de figuren die erin voorkomen niet gefantaseerd zijn, maar gemaakt zijn op basis van echt bestaande mensen van vlees en bloed. Rembrandt liet zijn vrouw Saskia vaak voor hem poseren. Soms gaf hij haar met speciale kleding en attributen het uiterlijk van een mythologische figuur, zoals Flora, de klassieke godin van de bloemen en het voorjaar.

Leerling van Rembrandt, naar een schilderij van Rembrandt, *Saskia als Flora*, na 1634, doek, ca. 71 x 56 cm, Museum Het Rembrandthuis, bruikleen particuliere collectie

Een tronie is geen portret

Rembrandt en de schilders om hem heen hebben vaak markante gezichten van (meestal oude) mannen en vrouwen afgebeeld. Deze zogenoemde 'tronies' moet je niet verwarren met portretten. Iemand is afgebeeld om zijn expressieve 'kop' en verder hoeft je niet te weten wie hij was of hoe hij heette. Rembrandt zag bijvoorbeeld iemand met een interessant gezicht op straat voorbij komen en vroeg hem of hij voor geld wilde poseren.

Atelier van Rembrandt, *Oude man met baard*, ca. 1650, doek, ca. 25 x 20 cm, Museum Het Rembrandthuis, bruikleen Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

3.

Dagelijks leven

Dit soort onderwerpen is in 17de-eeuws Nederland heel populair. Hierbij gaat het om: scènes uit het dagelijks leven van mensen in de 17de eeuw, van vrolijk zingende families rond een tafel, dronken boeren in een herberg, tot deftige dames die bezig zijn met schrijven en lezen. Bekend zijn schilderijen met dergelijke tafereeltjes van: Jan Steen, Johannes Vermeer, Adriaen van Ostade en Gerrit Dou.

Betekenis

Dit soort onderwerpen wordt ook wel alleen met de term ‘genre’ aangeduid. Een schilderij met zo’n onderwerp heet dan een ‘genrestuk’. De voorstellingen hebben vaak een moralistische betekenis die je niet direct hoeft op te vallen. Vaak is de betekenis tegenovergesteld aan wat je ziet: een voorstelling van onmatig schransende mensen bijvoorbeeld moet juist aansporen tot matigheid.

Voorbeelden van dit soort onderwerpen:

In huis

Je ziet een mensen in hun bezigheden thuis, bij een bijzondere gelegenheid (bijvoorbeeld een feestmaal of bij het Sinterklaasfeest) of alleen maar gewoon de vloer schoon vegend, met potten en pannen in de weer, lezend, muziek makend, de haren kammend, enzovoort.

Jan Steen, *Het Sinterklaasfeest*, ca. 1665, doek, 82 x 70,5 cm, Rijksmuseum

Buiten

Sommige kunstenaars hebben zich binnen dit onderwerp nog verder gespecialiseerd in zogenaemde ‘buitenpartijen’: deftige gezelschappen die ergens buiten in een tuin voor een huis bezig zijn met eten en drinken, sjansen, vrijen en muziek maken. Je ziet ook veel Voorstellingen van een klein aantal figuren die buiten ergens mee bezig zijn, zoals een jager die met zijn jachthonden langs de weg even uitrust, of kinderen die kattenkwaad uithalen.

Jan van Noordt, *Jongen met vogelnest*, ca. 1659, doek, Museum Het Rembrandthuis

Op straat

Op straat kun je allerlei opvallende personen tegenkomen, zoals bedelaars of muzikanten. Je kunt langs marktkraampjes lopen, bij een groepje gaan staan die naar een nepdokter (kwakzalver) staat te luisteren, of bijvoorbeeld getuige zijn van een geval van zakkenrollen.

In de herberg

Voor het ruwe boerenfolk kan flink te keer gaan in een herberg: ze drinken bier in grote hoeveelheden, roken de ene pijp na de andere, schreeuwen, dansen, vechten, om uiteindelijk laveloos op de grond te vallen. Wie zo'n voorstelling koopt, vindt het vermakelijk om naar te kijken, maar weet ook dat die boeren een slecht voorbeeld geven.

Pieter Duyfhuysen, *Boerenherberg*, ca. 1660, paneel, 39 x 51 cm, Kunsthandel Hoogsteder & Hoogsteder, Den Haag

Beroep

Soldaten, bakkers, kleermakers en apothekers, maar ook kaartenmakers, geografen en andere geleerden zie je druk bezig met het uitoefenen van hun beroep. De schilder zie je in zijn atelier, schilderend, nadenkend of in de weer met potentiële kopers en kunstkeners.

Rembrandt, *Jonge schilder in zijn atelier*, ca. 1629, paneel, 25 x 32 cm, Museum of Fine Arts, Boston

4.

Landschap

Heuvels, weiden, bossen, weggetjes, met in de verte bijvoorbeeld een boerderij, een ruïne van een kasteel of een eenzame wandelaar. Echte landschapschilders zijn: Jan van Goyen, Philips Koninck, Jacob van Ruisdael en Meindert Hobbema.

Variatie

In zijn 'Schilderboek' zegt Gerard de Lairese dat dit een onderwerp is waarbinnen je veel kunt variëren. Hij noemt niet alleen allerlei mogelijke onderdelen van landschappen, zoals velden, rivieren, watervallen, rotsen en spelonken, maar heeft het ook over de verschillende manieren waarop je een landschap als totaal kunt opzetten:

"...dan hooge dan lage Horizontonden; dan Zon, dan Maaneschyn. Voegen wy hier noch bye enige Dieren, Beesjens en Voogelen, enz..."

Voorbeelden van soorten landschappen:

Fantasie

Tot de 16de eeuw kwamen landschappen op schilderijen letterlijk op het tweede plan. Ze dienden als achtergrond bij verhalende scènes. Maar vanaf de 16de eeuw geven - vooral Vlaamse - kunstenaars het landschap steeds meer ruimte. De verhalende scènes worden minder opvallend en gaan steeds meer op in het landschap. Die landschappen zijn verzonnen, een beetje sprookjesachtig zelfs, met sierlijk kronkelende bomen en hoge bergen die de kunstenaar niet in de werkelijkheid heeft gezien. De kunstenaars die als eersten het landschap

tot hoofdonderwerp durven maken, zijn zij die series maken van schilderijtjes over de seizoenen: de lente, zomer, herfst en winter.

David Vinckboons, *Zomerlandschap*, ca. 1610, paneel, 10,5 x 15,5 cm, collectie Frits Lugt, Fondation Custodia, Parijs

Naar het leven

Dit is eigenlijk geen aparte categorie, maar een (zeer belangrijke) kwaliteit van de Nederlandse kunst in de 17de eeuw. Kunstenaars gaan hun eigen omgeving afbeelden, de duinen, weilanden, boerderijen, slootjes, weggetjes, de huizen van een stad in de verte en niet te vergeten: grote luchtpartijen met veel wolken. Niets is te gewoon of te min, alles uit de natuur kan als onderwerp dienen. Zij tekenen 'naar de natuur' of zoals ze het in die tijd zelf noemen: 'naer het leven'. Samuel van Hoogstraeten omschrijft het zo:

"... alles wat 'er in de natuer zichtbaer is, moet de Schilder- en Teykenkonst ten onderwerp verstrekken."

Het is niet zo, dat de 17de-eeuwse kunstenaars ergens buiten een schildersezal opzetten om daar te gaan schilderen (dat zal pas later gebeuren, in de 19de eeuw). Elk schilderij wordt nog in het atelier gecomponeerd. Maar bij het schilderen binnen kunnen wel schetsen gebruikt worden die buiten zijn gemaakt.

Panorama

Hierbij staat kunstenaar op een hoog punt, bijvoorbeeld een dijk of een heuvel, en schildert een weids vergezicht, met alle wisselingen in het landschap (zoals bossen, bewerkte landerijen en rivieren), tot aan de verre horizon. De grote meester op dit gebied is Philips Koninck. Hij verkeerde in de omgeving van Rembrandt, maar was waarschijnlijk geen leerling. Het schilderen van panoramische vergezichten maakte hij tot zijn specialiteit.

Philips Koninck, *Rivierlandschap*, 1676, doek, ca. 89 x 109 cm, Museum Het Rembrandthuis, bruikleen Rijksmuseum

Geïdealiseerd

Dit is niet typerend voor de Nederlandse kunst. Toch heeft een klein aantal kunstenaars zich beziggehouden met het weergeven van het geïdealiseerde landschap. Je ziet een paradijselijke omgeving met herders en hun beesten. Er heerst een serene rust. Zulke voorstellingen zijn vaak verbeeldingen van gedichten die het eenvoudige landleven verheerlijken.

Claes Cornelisz Moeyaert, *Landschap met ruïnes en vee*, ca. 1625, doek, ca. 32 x 46 cm, Museum Het Rembrandthuis

Net Italië

Veel Nederlandse kunstenaars reizen in die tijd naar Rome om monumenten uit de klassieke oudheid na te tekenen en om daar te leren van de meer eigentijdse schilderkunst. De Nederlanders wonen bij elkaar en gaan ook samen op stap om het Italiaanse landschap te tekenen. Als ze na jaren weer terugkomen in Nederland, blijven de landschapsschilders zonovergoten berglandschappen maken, op basis van de indrukken die ze in Italië hebben opgedaan. Ze worden 'Italianisanten' genoemd. Een van de bekendste is Karel du Jardin.

Karel du Jardin, *Landschap met een Italiaanse stad*, 1675-1678, doek, 45 x 58,5 cm, Milwauke, collectie van Alfred en Isabel Bader

Winter

In de 17de eeuw zijn de winters meestal zeer streng. Er is zelfs wel sprake van 'een tweede ijstijd'. Sommige kunstenaars raken erdoor geïnspireerd: ze willen het Nederlandse landschap afbeelden met sneeuw en ijs en alle bezigheden die daarbij horen. Als je naar hun schilderijen kijkt, zie je het plezier van het schaatsen, maar je kunt ook de ijzige koude wind voelen, die giert over het besneeuwde, vlakke landschap.

Jacob van Ruisdael, *Winterlandschap met molen*, doek, 37,3 x 46 cm, Fondation Custodia, Parijs

5.

Zeegezichten

De zeevaart is Nederlands' grote kracht in de 17de eeuw, zowel economisch als militair. Geen wonder dat dit onderwerp ook kunstenaars heeft geïnspireerd. Op hun schilderijen zie je grote en kleine zeilschepen op volle zee, maar ook vlak bij een kust of een haven, in een gevecht met vijandelijke schepen verwickeld, of alleen voortgedreven door golven en wind. Bekend op dit gebied zijn: Hendrick Vroom, Jan Porcellis, Willem van de Velde senior (I) en zoon Willem van de Velde junior (II).

In 1672 treden vader en zoon Van de Velde in dienst van het Engels koningshuis, waar hun kundigheid op het gebied van de zeegezichten zeer hoog wordt gewaardeerd. Een van de bekendste Nederlandse zeeschilderijen is daarom niet van een Nederlands schip, maar van een Brits oorlogsschip op een woelige zee, gemaakt door Willem van de Velde junior.

Willem van de Velde (II), *Een schip in volle zee bij vliegende storm*, bekend als *De windstoot*, ca. 1680, doek, 77 x 63,5 cm, Rijksmuseum

6.

Architectuur

Stadsgezichten, grote gebouwen als poorten, stadhuisen en kerken (zowel de buitenkant als het interieur), waarbij mensen soms klein zijn weergegeven, zodat de gebouwen extra indrukwekkend lijken. Er zijn maar weinig kunstenaars geweest die zich op dit gebied hebben bekwaamd; dat zijn bijvoorbeeld: Pieter Saenredam, Emanuel de Witte en Gerrit Berckheyde.

Pieter Saenredam, *De Mariaplaats en Mariakerk in Utrecht*, 1662, paneel, 109,5 x 139,5 cm, Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam

7.

Dieren

Een kudde koeien, schapen, een troep paarden met of zonder ruiters, kippen in een kippenren, allerlei kleurige vogels, of alleen één of twee dieren, zoals twee grote stieren, of een zwaan die zijn een nest verdedigt. Namen van kunstenaars die bekend zijn om hun schilderijen met dieren zijn: Paulus Potter, Melchior de Hondecoeter en Albert Cuyp.

Carel Fabritius, *Het puttertje*, 1654, paneel, 33,5 x 22,8 cm, Mauritshuis, Den Haag

8.

Historie

Hierbij gaat het om uitbeeldingen van scènes uit verhalen. Dat kunnen zijn verhalen uit de Bijbel, de klassieke mythologie, de geschiedenis of bijvoorbeeld uit een toneelstuk. Namen van belangrijke historieschilders zijn: Pieter Lastman, Gerrit van Honthorst, Rembrandt, Ferdinand Bol en Gerbrand van den Eeckhout.

Dit soort voorstellingen worden vooral besteld, vaak door stadsbesturen, besturen van liefdadige instanties zoals weeshuizen en gasthuizen (verpleeghuizen), maar ook door rijke kooplui.

Meestal bevatten de geschilderde voorstellingen een moralistische betekenis. De regenten kunnen in hun vergaderkamer opkijken naar zo'n voorstelling en er een voorbeeld in zien. Ze zien figuren uit de **Bijbel** (uit het Oude of uit het Nieuwe Testament) of uit de **klassieke mythologie** (bijvoorbeeld de verhalen van de Griekse dichter Homerus of de Romeinse dichter Ovidius). De voorgestelde figuren verrichten edele daden en bestrijden onrecht.

De hoofdpersonen zijn overdacht in het beeld geplaatst, als acteurs op een belangrijk moment uit het verhaal. Met sprekende gebaren laten zij zien wat hun rol in het verhaal is en ook hoe een goed mens hoort te handelen. De regenten kunnen daar een voorbeeld aan nemen voor hun eigen handelen.

Ferdinand Bol, *Elisa weigert de geschenken van Naäman*, 1661, doek, Museum Het Rembrandthuis, bruikleen Amsterdam Museum

In opdracht van de regenten van het Leprozenhuis in Amsterdam schilderde Ferdinand Bol deze bijbelse voorstelling. De Syrische krijgsoverste Naäman wordt ter genezing van zijn melaatsheid naar de profeet Elisa verwezen. Op diens aanraden dompelt hij zich zevenmaal onder in de Jordaan, waarna hij is genezen. Naäman gaat opnieuw naar Elisa, nu om hem rijkelijk te belonen. De profeet weigert de meegebrachte geschenken echter met klem. Zijn onzelfzuchtigheid is een voorbeeld voor de regenten van het Leprozenhuis.

Status

Hoewel je in de 17de eeuw als kunstenaar met elk onderwerp goed kan verdienen en grote roem kan verwerven, bestaat er onder kunstenaars en bij kunsttheoretici wel degelijk verschil: een historieschilder heeft de hoogste status en een stillevenschilder de laagste. Kijk maar hoe Samuel van Hoogstraeten het stilleven op de laagste (bij hem: de eerste) graad of traprede plaatst:

“Echter staet dit vast, dat hoe overaerdig eenige bloemen, vruchten, of andere stillevens, gelijk wy ’t noemen, geschildert zijn, deeze Schilderyen evenwel niet hooger, als in den eersten graed der konstwerken moogen gestelt worden...”

Van Hoogstraeten baseert zich op de manier waarop filosofen uit de klassieke oudheid, zoals Aristotels in zijn ‘Fysica’, de natuur hebben ingedeeld: onderaan de dingen zonder gevoel, zoals stenen en planten, daarboven de wezens met gevoel, met name de dieren, en bovenaan de wezens met verstand, de mensen dus.

In de historiestukken laat een kunstenaar zien hoe de mens die een redelijk verstand heeft, wikt en weegt, voordat hij handelt of ergens toe besluit:

“De Schilderyen dan, die tot den derden en hoogsten graed behooren, zijn die de edelste bewegingen [handelingen] en willen [bedoelingen] der Reedewikkende [rationeel alles afwegende] schepselen den menschen vertoonen ...”

De bewondering voor de historieschilder heeft vooral te maken met alle vaardigheden die deze moet bezitten:

- hij moet als een toneelregisseur een menselijk drama kunnen ensceneren,
- hij moet natuurlijk al die Bijbelse en antieke verhalen kennen,
- hij moet expressie op gezichten kunnen laten zien,
- hij moet zijn personages de juiste kleding geven en de juiste gebaren laten maken,
- hij moet gebouwen en landschappen op de achtergrond kunnen schilderen,
- en hij moet dat allemaal ook nog eens proberen beter te doen dan alle kunstenaars vóór hem die in het verleden hetzelfde verhaal hebben uitgebeeld. Je moet als historieschilder dus goed onderlegd zijn en veel kunstwerken hebben gezien.

Genres ontdekken in Museum Het Rembrandthuis

Het *Voorhuys* in het Rembrandthuis

In de voormalige woning van Rembrandt zijn genoeg kunstwerken tentoongesteld om een beeld te krijgen van het ruime aanbod aan genres in de kunst van de 17de eeuw. Leerlingen kunnen op meerdere manieren in het museum voorbeelden van verschillende genres gaan bekijken.

1. Zij gaan zelfstandig aan het werk, in kleine groepjes verdeeld over drie kamers in het oude huis. In elke kamer noteren zij welke genres zij daar tegenkomen en proberen dit zo gedetailleerd mogelijk te doen. Bijvoorbeeld niet alleen 'portret', maar ook bijvoorbeeld 'formeel' of 'in de rol van'. Voor een nog gedetailleerder beschrijving kunnen zij gebruik maken van de audiotour, waarvoor zij het audioapparaat dan wel eerst bij de audiobalie moeten hebben opgehaald. Als er genoeg tijd is, dan kunnen de groepjes wisselen, zodat iedereen in de drie kamers is geweest.
2. Een museumdocent geeft een rondleiding door het oude huis aan de leerlingen (maximaal 15 per groep), met speciale aandacht voor de genres in de schilderkunst van de 17de eeuw. De leerlingen worden in elke kamer gevraagd naar de genres die zij voor zich zien. Zo kan er ook discussie onderling ontstaan over de juiste categorisering.
3. De leerlingen gaan zelfstandig in het museum te werk. Zij krijgen van tevoren bepaalde genres op waar zij voorbeelden bij moeten zien te vinden. Dat kunnen zijn: historie, portret (ook tronie), dagelijks leven en landschap. Ook hierbij kunnen zij gebruik maken van de informatie op de audiotour.